राजस्थान पुरातन ग्रन्थमाला

प्रधान सम्पादक – पुरातत्त्वाचार्य जिनविजय मुनि

[सम्मान्य संचालक, राजस्थान पुरातत्त्वान्वेषण मन्दिर, जयपुर]

– ग्रन्थाङ्क १६ –

सोमनाथविरचिता

कृष्णगीतिः

— प्रकाशक —

राजस्थान-राज्य-संस्थापित

राजस्थान पुरातत्त्वान्वेषण मन्दिर

(Rajasthan Oriental Research Institute Jaipur)

जयपुर (राजस्थान)

वि० सं० २०१३] प्रति ७५० [मूल्य रु०

राजस्थान पुरातन ग्रन्थमाला

प्रधान सम्पादक – पुरातत्त्वाचार्य जिनविजय मुनि

[सम्मान्य संचालक, राजस्थान पुरातत्त्वान्वेषण मन्दिर, जयपुर]

— ग्रन्थाङ्क १६ —

सोमनाथविरचिता

कृष्णगीतिः

— प्रकाशक —

राजस्थान-राज्य-संस्थापित

राजस्थान पुरातत्त्वान्वेषण मन्दिर

(Rajasthan Oriental Research Institute, Jaipur)

जयपुर (राजस्थान)

० सं० २०१३] प्रति ७५० [मूल्य रु०

RĀJASTHĀNA PURĀTANA GRANTHAMĀLĀ

Published by the Government of Rajasthan

A Series devoted to the Publication of Sanskrit, Prakrit, Apabhramsa, Old Rajasthani-Gujarati and Old Hindi works pertaining to India in general and Rajasthan in particular

★

General Editor

Acharya JINA VIJAYA MUNI, Puratattvacharya,

Honorary Member of the German Oriental Society Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona and Gujarat Sahitya Sabha, Ahmedabad Honorary Director, Rajasthan Oriental Research Institute

No 16

KRṢṆAGĪTĪ

of

SOMANĀTHA

Edited by

Prof Dr PRIYABĀLĀ SHĀH

M A, Ph D (Bombay), D Litt (Paris)

(Head of the Department of Ancient Indian Culture Ramanand Arts College, Ahmedabad)

Rajasthan Oriental Research Institute

Jaipur

1956

सोमनाथविरचिता

कृष्णगीतिः

सम्पादिका

डॉ. प्रियबाला शाह, एम्. ए, पीएच. डी. (बंबई),
डि. लिट् (पेरिस)

(प्राध्यापिका, रामानन्द आर्ट्स कॉलेज, अहमदाबाद)

—: प्रकाशक :—

राजस्थान-राज्याज्ञानुसार

संचालक-राजस्थान पुरातत्त्वान्वेषण मन्दिर

(Rajasthan Oriental Research Institute, Jaipur)

जयपुर (राजस्थान)

विक्रमाब्द २०१३] प्रथमावृत्ति ★ मूल्य रू० [खिस्ताब्द १९५६

प्रकाशक –
सञ्चालक – राजस्थान पुरातत्त्वान्वेषण मन्दिर, जयपुर, के आदेशानुसार – गोपालनारायण बोहरा।
मुद्रक –
जयन्ति दलाल, वसंत प्रिण्टींग प्रेस, घीकांटा रोड, अहमदाबाद
और
मुकुन्द के शास्त्री, इला प्रिण्टरी (वल्लभ मुद्रणालय) पानकोर नाका, अहमदाबाद।

प्रधान संपादकीय वक्तव्य

★

राजस्थान एवं गुजरात, मालवा आदि प्रदेशोंमें प्राचीन हस्तलिखित ग्रन्थोंके बिखरे हुए एवं जीर्णशीर्ण दशामें जो संग्रह प्राप्त होते हैं उनमें संस्कृत, प्राकृत, अपभ्रंश एवं प्राचीन राजस्थानी-गुजराती भाषामें रचित छोटी बडी ऐसी सैंकडों ही साहित्यिक कृतियां उपलब्ध होती हैं जो अभी तक प्रायः अज्ञात और अप्रसिद्ध हैं। विद्वानोंका लक्ष्य प्रायः अभी तक उन्हीं सुप्रसिद्ध और सुज्ञात ग्रन्थोंके अन्वेषण एवं संशोधनकी तरफ रहा है जो यत्रतत्र यथेष्ट परिमाणमें उपलब्ध होते हैं। ग्रन्थोंके संपादन और प्रकाशन के विषयमें भी प्रायः यही प्रथा चली आ रही है। सुप्रसिद्ध और सुज्ञात ग्रन्थोंके सिवा छोटी छोटी एवं प्रकीर्ण रचनाओंके विषयमें विद्वानोंका विशेष लक्ष्य नहीं जाता है और इसलिये अभी तक ऐसी रचनाओंके संपादन-प्रकाशनका मुख्य प्रयत्न प्रायः नहींसा हुआ है। हमारे प्राचीन इतिहास एवं सांस्कृतिक सामग्रीकी दृष्टिसे इन फुटकर रचनाओंमें जो ज्ञातव्य छिपे पडे हैं उनकी तरफ हमारा लक्ष्य बिल्कुल नहीं गया है-ऐसा कहा जाय तो कोई अत्युक्तिकी बात नहीं होगी।

राजस्थान पुरातत्त्वान्वेषण मन्दिरका कार्य प्रारंभ करते समय, हमारा मुख्य लक्ष्य इस प्रकारके प्रकीर्ण साहित्यका अन्वेषण, संग्रह, संरक्षण, संशोधन एवं प्रकाशन आदि करनेका रहा है और तदनुसार, राजस्थान पुरातन ग्रन्थ-माला द्वारा ऐसी अनेकानेक साहित्यिक रचनाओंको, सुयोग्य विद्वानों द्वारा शोधित-संपादित कराकर प्रकाशमें रखनेका आयोजन हमने किया है।

राजस्थान पुरातन ग्रन्थमालाके १६ वे पुष्पके रूपमें सोमनाथ कवि विरचित कृष्णगीति नामक यह छोटासा परंतु सुन्दर संस्कृत गीतिकाव्य प्रकाशित किया जा रहा है। इसकी प्राचीन लिखित पोथीकी प्राप्ति एवं संपादन आदिके विषयमें इतः पूर्व, प्रस्तुत ग्रन्थमालाके १५ वे पुष्पके रूपमें प्रकाशित, श्रीहर्ष कवि विरचित शृंगारहारावलिके अपने प्रास्ताविक वक्तव्यमें हमने कुछ उल्लेख कर दिया है। ग्रन्थ और ग्रन्थकारके विषयमें संपादनकर्त्री विदुषीने अपनी प्रस्तावनामें, ज्ञातव्य वस्तु पर यथायोग्य प्रकाश डालनेका प्रयत्न किया है। संस्कृत साहित्यमें गीतिकाव्यके रूपमें महाकवि जयदेव-विरचित गीतगोविन्द एक सर्वोत्कृष्ट रचना है और उसकी प्रतिष्ठा सर्वोत्तम है। मालूम देता है कि गीतगोविन्दकी अनुपम रचनाके अनुकरणमें कई ऐसी रचनाएं निर्मित हुई हैं, जिनमें प्रस्तुत रचना भी एक गणनीय स्वरूप है। इस प्रकारकी एक और रचना रामगीत नामकी भी है जिसकी लिखित प्रति, साहित्यखोजी मुनिवर

work could be traced I also inquired from the curators of several m scripts libraries for Mss of this work but without success So for edi the present text I have to rely upon the single manuscript described ab Luckily, however, with a few exceptions, the Ms presents a g reliable text

II

The author, his time and place

The author refers to himself as Somanātha several times in the l of the text The only other information in addition to his name we derive from these references is that he was a Brahmin by c (द्विजसोमनाथ ślo 4, Astapadī II) While explaining his motive in wr this work, he says that it is not with the ambition to rival work of the great Jayadeva, nor the intention to entertain the lea nor the greed of getting money from princes that he has composed Kṛṣnagīti It is as a Bhakta that he is inspried to sing the excell (gunas) of Hari and he does it to please himself [1] This means he regards himself as a Bhakta

If this description of himself as a Bhakta can be regarded as ha been publicly accepted, the reference to Somanātha in the Bhaktam of Nābhājī can be taken as corroborating this fact

Age–The earlier limit of the age in which Somanātha lived ca easily determined as later than Jayadeva i e 12th cent A D

He mentions Kokaśāstra in ślo 3, page 24 If the reference the work of Śrī Kokkoka, it does not carry us to a date later than of Jayadeva, because Śrī Kokkoka is placed before A D 1200 [3] If, how the reference is general, we can say that Somanātha reflects the tend found in the old regional languages like Vraja, Gujarati or Marathi v we find that the reference to Kokaśāstra is made to indicate a general k ledge of erotics. So for the later limit, we have to rely upon the date of Ms and the reference to Somanātha in the Bhaktamālā of Nābhājī Ms is dated 1637 samvat (i e 1580 A D), while Nābhājī is placed i 16th cent A D We may, therefore, place Somanātha between the 12th the 16th centuries Looking, however, to the use of vernacular m and the rāgas, I am inclined to put this work later than the Rāgatara of Lochanakavi, who is placed after the 14th cent A D [4]

---

1 ślo 4 स्वस्य मनोविनोदनकृते Compare this śloka with the following śloka of Tul स्वान्त सुखाय तुलसी रघुनाथगाथाभाषानिबन्धमतिमञ्जुलमातनोति । ślo 7 (p 26, Sastā Sa Kāryālaya–Ahmedabad, 2nd edition)

2 Page 651–52

3 Keith History of Sanskrit Literature, page 469

4 See p XII onwards

Place-As to Somanātha's place, there is no definite evidence available in the text, but the general atmosphere of his work, and the use of various rāgas and especially metres of aśtapadīs and the use of such words as [1] नवल in the sense of a lover or husband, मुररी for मुरली, and the change of गमने to गमणे for rhyme, point to some part of Northern India, probably Brajabhūmi (region around Mathurā in U P)

III

Importance of the work and the work

I undertook to edit this work because there are very few poems in Sanskrit literature in the style of Gītagovinda of Śrī Jayadeva It has also its own literary merit which deserves notice Its verbal melody both in the ślokas and astapadis has a charm of its own The poem is inspired by Bhakti or devotional fervour What Dr De has said about Kṛṣna-karnāmṛta of Līlāśuka applies equally to this work As he says, " Like Jayadeva's Gītagovinda, which is comparable to it in many respects and was prabably the result of a similar devotional tendency the poem is one of the best examples of that erotic mysticism which supplies inspiration to most of the medieval Vaiṣnava lyrics in Sanskrit as well as in the vernacular "[2]

Like Gītagovinda, Kṛṣṇagīti also provides some useful material for the study of the influence of medieval Indian languages and their metres on Sanskrit The following remarks of Dr S K. Chaterjee about the Gītagovinda of Śri Jayadeva hold good in many respects about this work of Somanātha also He says " The framework of the poem, the verses forming the descriptive portion is in the orthodox style of classical Sanskrit, in manner and metre, in idea and vocabulary, but the songs breathe the atmosphere of Apabhramśa and early bhāṣā or New-Indo-Aryan "[3]

So from all these points of view, the importance of this work is comparable to that of Gītagovinda

Kṛṣnagīti consists of twenty aṣṭapadīs Every aṣṭapadī is preceded by a number of stanzas in syllabic metres The aṣṭapadīs themselves are in what may be called Deśī metres which, with some variations, are to be found in the old regional literatures of North India The aṣṭapadīs are, however, meant to be sung and therefore every one of them has

---

1 The word नवल seems to be a Sanskritisation of a Deśya word णाउल्ल meaning a गोमत् i e a cowherd See Deśīnāmamālā of Hemachandra —चतुर्थ वर्ग, श्लोक २१

2 See Introduction page xxvi Kṛṣṇa-karṇāmṛta of Līlāśuka with three commentaries edited by Dr S K De

3. Ācharya Dhruva Smāraka Grantha, part III, page 188.

a rāga or rāgas and in one case tāla also mentioned at the top of e one of them

The subject-matter of the poem is the amour of Rādhā and Kr Rādhā in a dream sees her lover in the company of his another belo and wakes up in wrath and tears, even though Kṛṣṇa himself rouses from sleep She assumes māna (resentment) and shuns the compan Kṛṣṇa A Govinda-dūti (woman-messenger of Govinda or Kr comes to Rādhā who is in her arbor on Yamunā and entreats he give up her resentment She appeals to her by saying that she sh not find fault with her lover for what was only her dream and Kṛṣṇa is eagerly waiting for her in a new pleasure-arbor (Aṣṭapa Śloka 4) Then a Sakhī (a woman friend) seeing that Rādhā, in her h is all engrossed in Kṛṣṇa and that she is equally anxious to meet him would not on her own initiative go to him, persuades her to meet K (A 3) The Kṛṣna-dūtī takes this friend of Rādhā to Krsna informs him of Rādhā's love-lorn state through her mouth[1] (A 4) the fifth aṣṭapadī after describing the condition of Rādhā, the Sakhī a impresses the same thing on Mādhava through a song[2] Then she ret to Rādhā and assures her that Kṛṣna in excitment of love continuo mutters the name Rādhā (कामाकुलो जपति नाम तवैव राधे ।) and that h receive her with regard and love (A. 6) Rādhā, who was waiting for an excuse, goes to Kṛṣṇa and give up her resents ostensibly to favour him with her love ('प्रसाद कर्तुं' Ślo 1), but act because the separation from Kṛṣṇa had become unbearable to her

The remaning aṣṭapadīs are devoted to the description of the amo dalliance of Rādhā and Kṛṣṇa In the twentieth i e the last aṣṭa Rādhā requests Kṛṣṇa to dress and ornament her like himself a similar request is made by Kṛṣṇa to Rādhā This is symbolic of K becoming Rādhā and Rādhā becoming Kṛṣṇa-the complete identific of the Bhakta and the Bhagavat

Thus the poem depicts the two aspects of Śṛngāra, Vipralambha Sambhoga. The Vipralambha here is, what is technically called, a I Vipralambha In this poem, māna or resentment results from a drea the Nāyikā It is therefore not of the technical variety which is e Śruta, Anumita or Dṛṣṭa[3]

---

1 The order of verses 2 and 3 in A 4 should be reversed

2 तदवदथां समाख्याय पुनर्गीतेन माधवम् । A 5 Ślo 3 page 6

3 Cf Daśarūpa

अयोगो विप्रयोगश्च सम्भोगश्चेति स त्रिधा । ५०, अ. ४. ॥

विप्रयोगस्तु विश्लेषो रूढविस्रम्भयोर्द्विधा । ५७ ॥ p 100.

This work, however, as said above, is not inspired by the desire of poetic fame, but by the urge of singing the excellence (guṇas) of Hari. (I 4) In fact, it is a Kīrtana of Vrajanātha (II 5) It is, therefore, a work of Bhaktirasa It should, therefore, be judged from this point of view

The type of Bhakti expressed in such works as this is treated by Rūpadevagosvāmī in his Ujjvalanīlamaṇi as follows —

मुख्यरसेषु पुरा य संक्षेपेणोदितो रहस्यत्वात् ।
पृथगेव भक्तिरसराट् स विस्तरेणोच्यते मधुर ॥ २ ॥
वक्ष्यमाणैर्विभावाद्यै. स्वाद्यतां मधुरा रति ।
नीता भक्तिरस प्रोक्तो मधुराख्यो मनीषिभि ॥ ३ ॥

तत्र विभावेष्वालम्बना :-

अस्मिन्नालम्बना प्रोक्ता कृष्णस्तस्य च वल्लभा । (N S pp 4-5)

Thus this poem, which from a strictly literary point of view would be called a poem of Śṛṅgāra rasa, should properly be called a poem of Bhakti rasa of Madhura type

This type of Bhakti by its peculiar erotic features has been a subject of discussion among thinkers The erotic mysticism, that it suggests, is as old as the Upaniṣads, but the true inspiration of the type of Bhakti found in medieval Vaiṣṇavism should be traced to Śrīmadbhāgavata and the Bhaktisūtras of Śāṇḍilya and Nārada As Macnicol says, " the goal of all mysticism is the same, namely ' the unitive life ' and the method of all mysticism is love and in the whole Bhakti movement this is the accepted means by which the worshipper and the object of his worship are brought together ' [1] Nārada and Śāṇḍilya also emphasise this aspect of love in their definitions of Bhakti.

Nārada says, सा त्वस्मिन् परमप्रेमरूपा (I-2) Śāṇḍilya describes it as सा परानुरक्तिरीश्वरे (I-2) Thus the sentiments of प्रेम and अनुराग towards

मानप्रवासभेदेन मानोऽपि प्रणयेर्ष्ययो ।
तत्र प्रणयमान स्यात्कोपावसितोद्भवो ॥ ५८ ॥
स्त्रीणामीर्ष्याकृतो मान कोपोऽन्यासङ्गिनि प्रिये ।
श्रुते वानुमिते दृष्टे श्रुतिस्तत्र सखीमुखात् ॥ ५९ ॥
उत्स्वप्नायितभोगाङ्कगोत्रस्खलनकल्पित ।
त्रिधानुमानिको दृष्ट साक्षादिन्द्रियगोचर ॥ ६०, अ ४ ॥ (N Sagar Edition)

Here स्वप्नायित refers to the utterances in dream of the lover from which the lady infers that his mind is set upon another woman In our text the dream is of Rādhā herself

For inappropriateness of this type of Śṛṅgāra see Rasagaṅgādhara of Jagannātha page 52, Edition 1916, N Sagar See below Cf also Kāvyaprakāśa U 7. p 443 (B O R I Poona)

1 Encyclopaedia of Religion and Ethics Vol 9, page 116.

God become the contents of Bhaktı This Bhaktı in the case of mystics tended to express itself through a feeling akin to erotic language suggestive of amour It was this tendency of some b which culminated in such works as Gitagovinda and Kṛṣnagīti [1]

IV

Literary Form

I need not here show the many parallels of Kṛsnagīti with govinda The student will be able to trace them easily But the qu of the literary genre of this type of composition requires to be co ed, as there is a great difference of opinion amongst scholars c matter Keith observes in connection with Gītagovinda "The form poem is extremely original, and has led to the belief that we have poem a little pastoral drama, as Jones called it, or a lyric dra Lassen styled it, or a refined Yātrā, as Von Schroeder preferred t it Pischel and Le'vi, on other hand, placed it in the category b song and drama, on the ground *inter alia* that it is already re from the Yātrā type of dramatic performance by the fact th transition verses are put in definite form and not left to improvi

---

1 Paṇḍitarāja Jagannātha has in his Rasagangādhara taken to task the write class He says "तत्र रत्यादीनां भयातिरिक्तस्थायिभावानां सर्वत्र समत्वेऽपि रते सर मनुष्येष्विवोत्तमदेवतासु स्फुटीकृतसकलानुभाववर्णनमनुचितम् । आलम्बनगताराध्यत्वस्याङ्ग मिथ्यात्वस्य च प्रतीत्या रसानुल्लासापत्ते । न च साधारणीकरणादाराध्यत्वज्ञानानुत्पत्तिरिति यत्र सहृदयानां रसोद्बोध प्रमाणसिद्धस्तत्रैव साधारणीकरणस्य कल्पनात् । अन्यथा विषयकस्वपितृरतिवर्णनेऽपि सहृदयस्य रसोद्बोधापत्ते । जयदेवादिभिस्तु गीतगोविन्दा सकलहृदयसमतोऽथ समयो मदोन्मत्तमतङ्गजरिव भिन्न इति न तन्निदर्शनेनेदानीं वर्णयितु साम्प्रतम् रसगङ्गाधर, प्रथमानन–गुणप्रकरण, पृ ६२, निर्णयसागर Edı of 19 indebted for this reference to Prof R B Athvale of the L D Arts College Ah Thus जगन्नाथ clearly points out the inappropriateness of making th beings subject of erotic poetry

For a criticism of this type of erotic mysticism, see Ranade– "S Upanishadic Philosophy (Pp 348-349) Also compare the following r Macnicol, in fact the danger of Bhakti, become too ardent and lap mystic eroticism is apparent in the medieval expression of this e -Encyclopaedia of Religion and Ethics Vol 9 p 116 For introduction o worship in Vaiṣṇavism see Vaiṣṇavism and Śaivism by Bhandarkar page

However for a justification of this type of Bhakti compare the follo of Dr S K De–

Devout yet sensuous it expresses fervent religious longings in the language of earthly passion and illustrates finely the use of love motif in t of religion Both as a religious and as a literary document, its erotico attitude involving a devoutly emotional spiritualisation of sensuous forms is personal in ardour, concrete in expression and sincere in appeal

[Vide Introduction of Kṛṣṇa-karṇā-mṛta, pages XXVI–XXVII]

but Pischel also styles it a melodrama The facts are, however, satisfactorily clear and allow of greater precision of statement The poet divides the poem into cantos, which is a clear sign that he recognised it to belong to the generic type of kāvya, and that he did not mean it to be a dramatic performance with the division into acts, interludes, and so forth On the other hand, he had before his mind when he wrote, the Yātrās of Bengal, where in honour of Kṛṣna in a primitive form of drama dances accompanied by music and song were performed, and in inserting as the most vital element in his poem such songs he doubtless foresaw the use that would be made of them both in the temples and at festivals The songs are given to us in the manuscripts with precise indication by technical terms of the melody (rāga) and time (tāla) of the music and dance which they were to accompany, and the poet definitely bids us think of songs as being performed in this way before our mental eyes To conceive of writing such a poem was a remarkable piece of originality, for it was an immense step from the popular songs of the Yātrās, to produce so remarkably beautiful and finished a work "[1]

I, however, think that even though Gitagovinda is divided into sargas, one cannot merely from that fact call it a mahākāvya which is usually so divided Somanātha who consciously follows Gitagovinda does not so divide his Krsnagiti One may question whether Jayadeva himself had divided his Gitagovinda into sargas or some later scribes I would, therefore, put both these works under a literary form which gives scope to recitation (Pātha), vocal music (Gīta), dance and drama (Nāṭya) It is possible to find such a form in earlier literary tradition Hemachandra in his Kāvyānuśāsana has classified [2]Kāvya into Prekṣya and Śravya and has divided the Preksya into Pāṭhya and Geya Under Geyapreksya he mentions the following varieties —

गेय-डोम्बिकाभ णप्रस्थानशिङ्गकभाणि काप्रेरणरामाक्रीडहल्लीसकरासकगोष्ठीश्रीगदितरागकाव्यादि ।[3]

1 P -191-92 History of Sanskrit Literature-Keith

2 A poem meant for recitation and listening is Śravya Kāvya a poem meant for presentatation that is both for seeing and listening is a Dṛśya Kāvya a poem for presentation may mainly give scope to recitation then it would be Pāṭhyaprekṣya while a poem which may give scope mainly to music with its accompaniment of dance is Geyapreksya K S page 432 See also साहित्यदर्पण

दृश्यश्रव्यत्वभेदेन पुन काव्य द्विधा मतम् । १ सा द षष्ठ परिच्छेदः (p 272)

3 See Kāvyānuśāsana of Hemachandra edited by Prof R C Parikh page 445

Abhinavagupta in his commentary on Nātyaśāstra mentions and describes these varieties (page 184 G O series) Compare also Sāhityadarpaṇa, page 273, N Sagar edition and Bhāvaprakāśanam, page 255, G O series.

If we study the definitions of these varieties of Geya-preksya, we can easily come to the conclusion that both Gitagovinda and Krsnagiti would come under one or the other of these types These have been variously described in different works Abhinavagupta and Hemachandra describe a Rāgakāvya as follows —

[1]लयान्तरप्रयोगेण रागैश्चापि विचित्रितम् ।
नानारस सुनिर्वाह्यकथं काव्यमिति स्मृतम् ॥

A Rāgakāvya is one which is beautified by the use of different dance-rhythms and melodies It has a variety of rasas and an episode which is properly carried out

In short, a Rāgakāvya or a Kāvya is distinguished from other types by its dance-rhythms aed melodies

It can be easily seen that this description of Rāgakāvya can be very well applied to Gitagovinda and Krsnagiti In my humble opinion, therefore, both Gitagovinda and Krsnagiti should be regarded as illustrations of Rāgakāvya which in itself is a variety of Geya-preksya-kāvya. I do not deny that some new elements from Yātrās and similar forms might have been adopted in these poems, but essentially they are Rāgakāvyas.

V

MUSIC of KRṢNAGITI

At the beginning of each astapadī of Krsnagiti are mentioned rāgas and in one case rāga and tāla according to which they are to be sung It is presumed that Somanātha himself must have prefixed these rāgas to the Prabandhas, though the possibility that this might have been done by some later musicians is not altogether excluded It would be interesting to study the metrical forms as well as the musical forms of these Prabandhas and to find out as to whether they can be sung according to the mode which Somanātha himself must have intended For this purpose it would be necessary to know the musical structures of these rāgas in the time of Somanātha

Music is a time-art consisting of a succession of sounds which are fleeting and perishable It was, impossible, therefore, to preserve the records of musical art as it has been possible in the case of space-arts like those of architecture, sculpture and painting The only way by

1 Abhinavagupta also quotes this verse to describe Rāgakāvya with a difference in one reading namely विवेचितम् for विचित्रितम्

The definition of Rāgakāvya given by Sāhitya-darpana is somewhat different See page 360, N Sagar edition.

which the art of music could be preserved was the oral tradition controlled by the theory or Śāstra of music

The history of Indian Music can go as far back as that of Sāmaveda, but as that great savant of Indian Music, Pandit V Bhatkhande has observed, " No scholar either ancient or modern seems to have yet successfully established an intelligible and satisfactory connection between Sāma music and that of the succeeding writers "[1] He further observes, " We have some works like Śikṣās and Prātiśākhyas but they do not carry us very far If we leave the Vedic times and come to those of the Epics and ancient Dramas, we have ample evidence that music had attained a very high position in society and that it was capable of being regularly studied and taught both as a science and an art but *as to what it actually was*, we have absolutely no reliable information because none of the music treatises of that period are at present available Thus we see that barring the Nāṭyaśāstra of Bharata, we are very poorly equipped in the matter of reliable records for faithful history of the early Hindu Period "[1] As to Nāṭyaśāstra and Sangita Ratnākara, Pandit Bhatkhande observes " The great difficulty which a student of Nātyaśāstra and Ratnākara meets with at the very outset is that of correctly locating the positions of the Śrutis and the Svaras of those two ancient treatises In the absence of a satisfactory solution of these, the remaining portion of the treatises remain perfectly unintelligible The Grāmas, Mūrcchanās, Jātis and the Rāgas have all to be evolved, as we know, from the Śuddha and Vikṛta Svaras which again depend upon their Śrutis The positions of those Śrutis and Svaras, therefore, require to be placed beyond all reasonable doubt It will perhaps not be out of place here to indicate how the difficulty for the student arises while attempting to study the Nāṭyaśāstra I do not think it is anywhere disputed now that the Śruti-Svara arrangement of Śārangadeva is essentially the same as that expounded by Bharata "[2]

Thus we find that the Shastric rules which control the oral tradition became obsolete The cause seems to be that in later times there came about a great disparity between the actual practice of music and the Shastric theories The result has been that at least in the case of north Indian or Hindustani music as distinguished from Karnāṭaka music these old works are not of any substantial use in understanding the structure of the Rāgas

---

1 Upper India Music p 4

2 Comparative Study of some of the leading music systems of the 15th, 16th, 17th and 18th centuries p 9

Again to quote Pandit Bhatkhande, " It is not only true that we, in the North, have come to lose our ancient works on the science of music, but we can hardly boast of having duly preserved any of our old Sanskrit compositions either But it may here be objected that we have even at this day some Prabandhas like those of the eminent poet and musician Jayadeva of the 12th cent A D I do not deny that we have preserved these But is that enough, having regard to the fact that, we claim to be the oldest musical nation in the world? Then again, the question will arise do we sing even one of these Prabandhas in the original Rāga and Tāla of Jayadeva? On this point the remarks of Sir william Jones will be found most interesting He says ' When I first read the songs of Jayadeva, who has prefixed to each of them (Prabandhas) the name of the mode in which it was anciently sung, I had hopes of procuring the original music, but the Pandits of the South referred me to those of the West and Brahmans of the West would have sent me to those of the North, while they, I mean those of Nepal and Kashmere declared that they had no ancient music, but imagined that the notes of the Gita Govinda must exist, if anywhere, in one of the Southern provinces where the poet was born " Now, is not this really very funny having regard to the fact that Jayadeva never had anything to do with the South, he having been born in and flourished at Beerbhum in Bengal ? '[1]

If this is the state of affairs about the Rāgas of Gitagovinda, can we hope to get any guidance about the musical structures of the Rāgas of Kṛṣnagiti ? This would be possible, if we can have some works which give information about the changed music of the later times

The history of the Hindustani music is divided by Pandit V Bhatkhande into three distinct periods, namely, ' the Hindu period, the Mahomedan period, the British period ' Each of these periods may again be sub-divided, if necessary, into two divisions viz (1) the earlier and (2) the later The Mahomedans came into contact with this country as a ruling nation in the 11th cent A D and remained here as such till about the end of the century, after which date, the country passed under the domination of the British rulers This historical fact enables us at once to fix the boundaries of the three periods necessary for us The Hindu period, according to this classification begins, from the Vedic times and extends right up to the end of the 10th cent A D "[1]

Somanātha whom we have placed between 14th and 16th cent A D can thus come in the earlier or middle part of the second or the Mahomedan

1. Upper India Music, pp 5 3-4 respectively

period In order to understand his Rāgas therefore we must, as said above, seek guidance from the works which throw light on the music current in that period

As Pandit Bhatkhande says in his learned dissertation on a 'Comparative Study of some of the leading Music systems of the 15th, 16th, 17th & 18th centuries,' "In tracing the history of the music of northern India in Mahomedan period, the first work that forces itself on our notice is the one entitled Rāgatarangini written by Lochanakavi So for our purpose it would be useful to study this work which is later than Jayadeva and Vidyāpati (i e circa 15th cent A D) Thus Rāgatarangini becomes, so to say, the first work of the second or the Mahomedan period which was a period of transition Historians of the music of Hindustan have regarded this period as important in the development of Hindustani Music, because it was in this period that Hindustani Music was being influenced by Persian Music and on account of absence of encouragement of the Hindu Śāstras at the hands of the then Mahomedan rulers, it lost the guidance of Shastric theories"

In course of time, however, works in Sanskrit were written which attempted to give a theoretical basis for the new music

For this puspose, we may compare the Rāgas of Somanātha with the descriptions of the same as given by Lochanakavi, and other writers of that period But before we do that it would be useful to know briefly the nature and the contents of Rāgatarangini

Pandit Bhatkhande has given a succinct account of the contents of this work in A Short Historical Survey of the Music of Upper India ' (Page 6 onwards) and in ' A Comparative Study of some of the Leading Music systems of the 15th, 16th 17th, & 18th centuries ' (Page 13 onwards), "The Rāgatarangini purports to be a treatise on music, but 62 out of the 100 pages to which it extends are devoted to the prosody of songs composed by a poet of local fame named Vidyāpati in the Maithili dialect of the Hindi Language Next a few lines about the elements of prosody and then the lengthy series of Vidyāpati's songs and some by the author of the treatise himself whose name is Lochanakavi These songs are composed in metres which are given the names of the Rāgas and Rāginis

'Rāgatarangini mentions clearly (Page 6) Mahomedan Rāgas like Imana and Farodast" (Page 13) " A careful examination of this work yields the following six important historical points

(1) That the names of the Swaras and Rāgas are purely northern.

(2) That the twelve Thāṭas are almost all northern

(3) That the author used only 12 Swaras in describing his Rāgas

(4) That many of the Rāga-lakṣanas in the book will be useful even now

(5) That all music was confined to the sadja-grāma only

(6) That the method of obtaining Rāgas from the Mūrcchanās and Jātis had become obsolete " (Upper India page 9)

" Lochana Pandit lays down the following twelve Thātas and then classifies his ' janya ' Rāgas under them –

१ भैरवी	५ केदार	९ धनाश्री
२ तोडो	६ इमन	१० पूर्वा
३ गौरी	७ सारग	११ मुखारी
४ कर्णाट	८ मेघ	१२ दीपक " (page 16)

About Śuddha Thāta of Rāgatarangini, Pandit Bhatkhande says " it was no other than the Kāfi Thāta of our current Hindustani Music The śuddha ' ga ' and suddha ' ni ' of Lochana Pandit are the Hindusthani komal ' ga ' and komal ' ni ' " (Page 16)

Let us see whether we can classify some of the Rāgas given in Kṛīṣṇagīti under the Thātas of R T We can, then, turn our attention to the description of those Thāṭas and the Rāgas

" The twelve Thāṭas of Lochana with their Swaras may be written in the terms of the Hindustani Swara names thus

(१) भैरवी–सा री शुद्ध ग कोमल, म शुद्ध, प शुद्ध, ध शुद्ध, नि कोमल ।

(२) तोडी–सा, री कोमल, ग कोमल, म शुद्ध, प शुद्ध, ध कोमल, नि कोमल ।

(३) गौरी-सा, री कोमल, ग शुद्ध, म शुद्ध, प शुद्ध, ध कोमल, नि शुद्ध ।

(४) कर्णाट–सा, री शुद्ध ग शुद्ध, म शुद्ध, प शुद्ध, ध शुद्ध, नि कोमल ।

(५) केदार–सा, री शुद्ध, ग शुद्ध म शुद्ध, प शुद्ध, ध शुद्ध नि शुद्ध ।

(६) इमन–सा, री शुद्ध, ग शुद्ध, म तीव्र, प शुद्ध, नि शुद्ध ।

(७) सारग–सा, री शुद्ध, ×, म शुद्ध, & तीव्र, प शुद्ध ×, नि कोमल & शुद्ध ।

(८) मेघ–सा, री शुद्ध, ग शुद्ध, प शुद्ध, ×, नि कोमल & शुद्ध ।

(९) पूर्वा–सा, री शुद्ध, ग शुद्ध, म तीव्र, प शुद्ध, ×, नि कोमल & शुद्ध ।

(१०) धनाश्री–सा, री कोमल, ग शुद्ध, म तीव्र, प शुद्ध, ध कोमल, नि शुद्ध ।

(११) मुखारी–सा, री शुद्ध, ग कोमल, म शुद्ध, प शुद्ध, ध कोमल, नि कोमल ।

(१२) दीपक–Nil. " (page 20)

Kṛṣnagīti has in all the following fifteen Rāgas —

कानड, गूर्जरी, केदार, विराडी, रामगिरी, सामेरी, काहली, मेवाड, श्रीराग, आसावरी, धन्याशी, सारङ्ग, देशाख्य, वसन्त and भैरव

Of these, the following are mentioned in Rāgataraṅgiṇī —

धनाश्री–धनाश्री.

गौरी–वसन्त, भैरव, गुर्जरी, आसावरी

कर्णाट–कर्णाट, श्रीराग, केदार

I cannot say how far the Rāga modes of Somanātha continue to the present day This is a matter on which only those scholars who have a deep knowledge of the Sanskrit texts on music and the practical art of singing can throw light Pandit Bhatkhande was such a scholar, whose works, like the लक्ष्यसंगीत in Sankrit and the voluminous commentary on the same in Marathi named हिन्दुस्तानी संगीतपद्धति, may be consulted for the purpose

Befere concluding, I must not omit to tender my most sincere thanks to revered Āchārya Śri Muni Jinavijayaji, the Honorary Director of Rajasthan Puratattava Mandir, Jaipur, for not only accepting this work for publication in Rajasthan Puratattva Series but also for being kind enough to spare time to go over the greater portion of the text with me and make several important suggestions which have been mostly acted upon I must also thank Pt K K Shastree for help of various kinds, Lastly I am much indebted to Prof R C Parikh, my teacher in Ancient Indian Culture and guide in the preparation of my thesis for the Ph D degree, for giving much of his valuable time for discussing with me several problems connected with my rerearch work and especially the preparation of the present text As Director of the Institute in which I am working, he was kind enough to get permission for me from the authorities concerned to undertake this work

Ahmedabad

1-8-1952

Priyabala Shah

सोमनाथकवि–विरचिता

श्री कृष्ण गीतिः ।

[१]

[1]वन्दे नन्दकिशोरस्य चरणाम्बुजमद्भुतम् ।
यद्गोपिकाकराम्भोजभासुरश्रीविवर्धनम् ॥ १

उदेतु हृदयाकाशे नन्दनन्दनचन्द्रमाः ।
विकाशयतु मच्चित्तवृत्तिकैरविणीकुलम् ॥ २

गोपस्त्रीवशकारिणी शशधरज्योत्स्नातिरस्कारिणी
सर्वामङ्गलहारिणी स्मररसप्रख्यातिसञ्चारिणी ।
राधाजीवितधारिणी व्रजकुलस्यानन्दविस्तारिणी
हासश्रीर्व्रजसुन्दरस्य विशदा भूयान्मम श्रेयसे ॥ ३

श्रीराधिकानवलकेलिवशीकृतस्य
कृष्णस्य गीतमिदमद्भुतभावपूर्णम् ।
कृष्णांह्रिपद्ममकरन्दलिहां नराणा-
मानन्दनाय कुरुते द्विजसोमनाथः ॥ ४

जयदेवकृताविवात्र मे न गुणा यद्यपि नैव चातुरी ।
तदपि व्रजनाथकीर्तने विदुषो न प्रतिभाति मूकता ॥ ५

कानड–रागेण गीयते ॥ १ ॥

जय जय राधिकारमणीय ।
कुञ्जनाथ कलेश केशव कामिनीकमनीय ॥ ध्रु० १

माधव व्रजनाथ वल्लववल्लभासुरतेश ।
मञ्जुलभ्रुकुटीतटप्रकटीकृतस्मरवेश ॥ २

मीनकुण्डलमण्डिताननखण्डिताधर धीर ।
नीलरत्ननवीननीरदराजमानशरीर ॥ ३

1 Ms begins: श्रीगणेशाय नमः । श्रीगोपालाय नम ।

वल्लवीमुखचन्द्रचुम्बनलुब्धदृष्टिचकोर ।
मानिनीरतिकन्द मानद वन्द्य नन्दकिशोर ॥ ४
गोकुलेश गुणज्ञ गोधनचारणप्रिय देव ।
गोपिकागणगीतगौरव नागरीकृतसेव ॥ ५
रासनर्तित[1]नायिकारतसङ्गरङ्गनिधान ।
शालपल्लवपाणिपल्लवगीतनृत्यनिदान ॥ ६
वेणुनादविमोहितव्रजकुञ्जसद्मनिवास ।
पङ्कजायतमत्तलोचन कुन्दसुन्दरहास ॥ ७
सोमनाथसुखाय संप्रति कृष्णगीतमिदम् ।
गीयतामनिशं जना भवपापतापभिदम् ॥ ८।१

[इति प्रथमाष्टपदी]

[२]

वनावलिविलासिनं सरसराधिकालासिनं
निकुञ्जगृहवासिनं व्रजकुलाम्बुजोल्लासिनम् ।
शशाङ्कसितहासिनं तरुणयोषिदुल्लासिनं
पुमांसमनुदासिनं स्मरत मेघसंकाशिनम् ॥ १
सुस्निग्धान्यवधूभुजान्तरगतं पीताधरं सादरं
भ्रूचापच्युतवक्रवीक्षणशरव्याधूतधैर्यं प्रियम् ।
सा स्वप्ने सुदती विलोक्य रुदती तेन प्रियप्रेयसी
कान्तेन प्रतिबोधितापि विदधे मानं मनोहारिणी ॥ २
प्रणयविनयवाक्यान्याह गोविन्ददूती
मदनदहनमुग्धस्वान्तकान्तं निरीक्ष्य ।
कृततरणितनूजातीरवानीरवासां
विरहहतविलासां राधिकां बोधयन्ती ॥ ३
मानं मा कुरु माधवे सखि तवात्यन्तानुकूले प्रिये
दोषं स्वप्नदशानुभूतमदधस्त्वं वल्लभे तन्मृषा ।
कृष्णस्ते नवकुञ्जकेलिभवने तिष्ठत्यनङ्गाकुल-
स्तत् संभावय भावगर्भितगिरा गौराङ्गि किं कुप्यसि ॥ ४

1 Ms नायका°

गूर्जरी-रागेण गीयते ॥ २ ॥

किं सहसे मदनानलदाहम् ।
तव चरणौ प्रणमामि सदाऽहम् ॥ १
राधे माधवमनुसर धीरम् ।
किं कृशयसि विरहेण शरीरम् ॥ ध्रु० ॥
नानाजनितसुरतरसरङ्गम् ।
मा परिहर वल्लवपतिसङ्गम् ॥ २
पश्यसि किं न सखीजनवदनम् ।
हरिणा सह परिभावय वदनम् ॥ ३
किं कुरुषे पुरुषे बहुमानम् ।
वाञ्छसि यदि माधवमुखपानम् ॥ ४
त्वमसि सकलतरुणीजनरत्नम् ।
स बहु करोति कृते तव यत्नम् ॥ ५
चलसि न किं मधुसूदनगेहम् ।
कलयसि किं विकलं निजदेहम् ॥ ६
अनुनय विनयगिरा तमुदारम् ।
अपनय मदनदुरन्तविकारम् ॥ ७
सोमनाथवर्णितहरिचरितम् ।
येन विनश्यति कलिमलचरितम् ॥ ८।२

[इति द्वितीयाष्टपदी]

[३]

आस्यं हास्यवियोगि भोगिलतिकालावण्यहीनोऽधरो
नो भाले तिलकोऽलकोऽप्यललितो लुप्ताञ्जने लोचने ।
वासस्ते मलिनं तनुस्तनुरियं वक्षोऽपि निर्भूषणं
तन्मे मानिनि शंस पश्यसि पुनर्माने कृते किं फलम् ॥ १
[1]मुखे मानं ध्यानं हृदि रसनिधेरेव दधतीं
सदानन्दां नन्दात्मजचरितचिन्तां प्रियतमाम् ।
स्वयं नैवायान्तीं तदतिगुरुमानक्षतिभयात्
सखी राधां काचिन्मदनकृतबाधामिति जगौ ॥ २

1 Ms सु°

केदार-रागेण ॥ ३ ॥

शमय मनोभवजनितविकारम् ।
सुखमनुभव सुन्दरि भवसारम् ॥ १

चल सखि कुरु हरिणा सह सङ्गम् ।
जनयसि किं न मनसि बहुरङ्गम् ॥ ध्रु०

वृथा वहसि नवयौवनभारम् ।
कलयति यावदसौ न विहारम् ॥ २

हरिरपि तव कुरुते सखि मानम् ।
रचय रुचिरनयने शुभयानम् ॥ ३

तव विरहानलदुःखितदेहम् ।
व्यथयति विधुरपि परिहृतगेहम् ॥ ४

सेवय विविधरसैरिह कृष्णम् ।
नवशृङ्गारसुधारसतृष्णम् ॥ ५

किमिति तनूकुरुषे तनुमेताम् ।
सुरतविहितरसभावसमेताम् ॥ ६

राजसि किमिति न [1]रमणसमीपे ।
रमय वने बहुकुसुमितनीपे ॥ ७

जनयतु वल्लवयुवतीगीतम् ।
सोमनाथहृदि सुखमुपनीतम् ॥ ८ । ३

[इति तृतीयाष्टपदी]

[४]

शृङ्गारी तव कुञ्जकेलिरसिको रम्यं वयस्तेऽधुना
धैर्यध्वंसि धनुर्दधाति नियतं मीनध्वजो देहिनाम् ।
माने मुञ्चसि नाग्रहं न च वचो धत्से मदीयं हृदि
.त्वं प्रेक्ष्य तव वल्लभः स भविता क्लेशैकभाजो वयम् ॥ १

1 Ms रमणी°.

राधासखी माधवमम्बुजाक्षमुवाच काचिन्मधुरं मृगाक्षी ।
मृगीदृशः कामकठोरबाणव्यथाकुलाया उपतापशान्त्यै ॥ २

राधासखीं समादाय चलिता कृष्णदूतिका ।
तन्मुखेनैव तत्सख्या अवस्थां निजगाद सा ॥ ३

गुर्जरी-रागेण ॥ ४ ॥

बहु विलपति विरहे तव राधा
मदनबाणकृतबहुविधबाधा । १

केशव किं चिरयसि चल कुञ्जम् ।
मुञ्चति कुसुमशरः शरपुञ्जम् ॥ ध्रुवं ॥

इच्छति तव मधुराधरपानम् ।
सा विदधाति मनसि बहुमानम् ॥ २

ध्यायति तव मृदुवदनसरोजम् ।
शमयति मनसि न तेन मनोजम् ॥ ३

पश्यति तव हृदयागतरूपम् ।
युवतीजनमनसामनुरूपम् ॥ ४

मञ्जुलवञ्जुलविहितनिवासा ।
माधव विरहगतस्मितहासा ॥ ५

गच्छति घनवनयमुनातीरम् ।
रहसि विमुञ्चति लोचननीरम् ॥ ६

किं कथयामि तरुण बहुवादम् ।
गमयतु तरुणीचित्तविषादम् ॥ ७

सेवकसोमनाथकृतगीतम् ।
जनयतु रसिकसुखं सदगीतम् ॥ ८।४

[इति चतुर्थ्यष्टपदी]

[५]

शीतांशुस्तपनत्यरण्यति गृहं हालाहलत्यम्बुजम्
हारः सर्पति चन्दनं दहनति स्फीता कथा वज्रति ।
रात्रिः कल्पति चक्षुरभ्रति पिकक्काणोऽपि बाणात्ययं
कामः कालति कृष्ण किं न कुरुषे कामं कुरङ्गीदृशः ॥ १

व्रजकुलतिलकं विषादभाजं
व्रजरमणीरमणीयकेलिगेहे ।
प्रियचतुरवचो विचित्रयुक्त्या
पुनरपि किञ्चिदुवाच गोपराजम् ॥ २

तदवस्थां समाख्याय पुनर्गीतेन माधवम् ।
बोधयन्ती सखी प्राह राधाबाधापनुत्तये ॥ ३

विराडी–रामगिरी–रागेण ॥ ५ ॥

अनिशं निशि कुरुते जागरणम् ।
त्वामतिहाय न किञ्चन शरणम् ॥ १
राधा तव विरहाकुलचित्ता ।
माधव मधुरिमपरिहृतचित्ता ॥ ध्रु० ॥
कथयति केशव तव बहु नाम ।
त्यजति तवैव कृते निजधाम ॥ २
कामबाणकृतविकलशरीरा ।
मुञ्चति लोचननीरमधीरा ॥ ३
त्वदधरमधुरपानकृतलोभा ।
चिरवियोगविगलिततनुशोभा ॥ ४
मदनजालमिव कलयति मालाम् ।
सुखय सदा करुणामय बालाम् ॥ ५
ध्यायति तव मुखपङ्कजरागम् ।
हृदि विदधासि न कथमनुरागम् ॥ ६

अगणितवैभवभूषितगेहा ।
गुणवति भवति समर्पितदेहा ॥ ७

इति कृतसोमनाथरसरचनम् ।
सुखयतु जनमबलाकुलवचनम् ॥ ८।५

[इति पञ्चम्यष्टपदी]

[६]

इत्याभीरशिरोमणिं प्रति सखी संप्रोच्य वाचं शुभा-
मायाता पुनरन्तिके मृगदृशो भास्वत्तनूजातटे ।
श्रीमन्नन्दकुमारकामकठिनावस्थां विलोक्य प्रियां
प्रत्याह प्रियकोमलाक्षरवतीं वाणीं विदग्धोचिताम् ॥ १

कामाकुलो जपति नाम तवैव राधे
गन्तुं न पारयति ते कुटिलभ्रु भीत्या ।
नो चन्दने न कमले न च शीतरश्मौ
दृष्टिं ददाति दयितस्तव तन्वि तापात् ॥ २

त्वद्वर्णीसदृशं बिभर्ति शिरसा प्रीत्यैव पिञ्छं प्रिये
तन्वि त्वद्वदनानुकारिकमलं धत्ते कथञ्चित् करे ।
कण्ठक्वाणसमस्वरा मुरलिका तेनाधरे स्थाप्यते
मुग्धे त्वत्करकोमलं द्युतिधरं कर्णे कृतं पल्लवम् ॥ ३

स्वर्णे विद्युति कुङ्कुमे कुरबके पीतांशुके चम्पके
किञ्जल्के कमलस्य [1]नूत्नरजनीखण्डे नखोल्लेखिते ।
सारूप्यं तव पीतवंशकुसुमे किञ्चिद् विलोक्याबले
तिष्ठेत् सुन्दरि निर्भरस्मरमदोन्मादेन मत्तो हरिः ॥ ४

---

1 Ms नुत्नरजनी°.

सामेरी-रागेण गीयते ॥ ६ ॥

कलितललितस्वरश्रुतिवेणुमोहिता
का न कामिनि कुलं त्यजति नारी ।
मानयिष्यति मृदुलवचनस्वनो हरिः
त्वामयं तन्वि गिरिराजधारी ॥ १

कलय राधिके मदनगोपालसङ्गम् ।
सुरतरसकेलिकुतुकेन जनयिष्यति
स्फुटमसौ सुतनु ते मनसि रङ्गम् ॥ ध्रु० ॥

त्वमसि वरवर्णिनी सोऽपि वपुषः
श्रिया शोभते समुचितमेतदुभयम् ।
कम्पसे किमिति सखि रसिकवरसङ्गमे
जनय भामिनि मनो मैव समयम् ॥ २

नन्दनन्दमनिन्दितरुचिरचातुरी
सुन्दरं रमय मन्मथविलासैः ।
शमय सुन्दरि कुसुमचापशरजव्यथां
रचय सुन्दरकथा विशदहासैः ॥ ३

घनतमसि कानने वसति कमलानने
किमु विलम्बनमिदं तव विधेयम् ।
अतिचपलचारुकुटिलभ्रुकुटिनर्त्तने
तमिह सुभगे करिष्यसि विधेयम् ॥ ४

अङ्गसङ्गमसुखं तरुणि करुणा-
मयस्तेऽभिलष्यति लतासद्मवासी ।
चल मलयसौरभे वहति पवने वने
रमणि यमुनातटे नवविलासी ॥ ५

मण्डनं तव सहजलावण्यखण्डनं
किमिति विदधासि भवरत्नरूपे ।
त्वरय कामाकुले चतुरचूडामणौ
सानुकम्पा भवाभीरभूपे ॥ ६

त्वं भविष्यसि सकलयुवतिवरपूजिता
दत्तचित्ता सती गोपिनाथे ।
लोकलोचनसुखददेहमोहितजने
पावने ऽमरनिकरगीतगाथे ॥ ७

[1]इयमुदितदूतिकाविनयवचनावली
राधिकामनसि मोदं दधाना ।
सोमनाथे सदा भवतु सुखदायिनी
कामकौतुकरसानां ददाना ॥ ८ । ६

[इति षष्ठ्यष्टपदी]

[७]

इति श्रुत्वा सख्याः प्रियमधुरवाक्यानि युवति-
र्विकारं कामोत्थं प्रशमयितुकामा ऽलसगतिः[2] ।
प्रसादं कर्तुं सा सुरतरमदानैर्व्रजपते-
श्चचाल प्रोत्तुङ्गस्तनभरवती चारु निलयम् ॥ १

क्वचिच्चलति सत्वरं क्वचन मन्थरं मानिनी
क्वचित् तरुषु लीयते क्वचिदितः परावर्तते ।
क्वचिच्चकितमीक्षणं क्षिपति दिक्षु भीतेव सा
करोति न कलक्वणं क्वचन कर्णयोः कोकिलम् ॥ २

केदाररागेण ॥ ७ ॥

राधा हरिभवनं प्रति वलिता ।
शशिवदना मदनालसगमना वचनारतिललिता ॥ ध्रु०
कुसुमकदम्बकलितकबरीभरविलसदनङ्गतरङ्गा ।
कामविजयपरमेव विराजितलोचनभृततरङ्गा ॥ १
कुचतटनिकटविलसिततरलावलिरलिकतिलककृतशोभा ।
कटिपटुरटितरुचिरसनागुणवर्धितत्रिभुवनलोभा ॥ २

1 Ms इद°. 2 Ms कामालसगतिः.

पदकमलोपरिनादितनूपुरमधुरमधुव्रतमाला ।
मधुरिमसकलधुराधरणोचितविरचितभूषणजाला ॥ ३
रतिरसरसिकशिरोमणिना सह सा शय्यामधिशयिता ।
व्रजकुलतिलकविहितपरिरम्भणपरिभविताखिलदयिता ॥ ४
हठकृतमुखचुम्बनकरजक्षतकम्पितपाणिकिशलया ।
प्रमुदितपिकपारापतकूजितमिश्रितसस्वनवलया ॥ ५
सा कुरुते निजकञ्चुकमोचनचटुलरमणकररोधम् ।
पालयतीव पयोधरयुगलं शरणागतमिव योधम् ॥ ६
सापि निपीय सरसकृष्णाधरमादकमधुरसमत्ता ।
इति न च वेद काहमयमपि को रतये तनुरपि दत्ता ॥ ७
सोमनाथसेवकमुखनिःसृतराधाकृष्णविनोदम् ।
शृणुत तदिह विबुधा यदि सुन्दरमिच्छथ निजहृदि मोदम् ॥ ८।७

[इति सप्तम्यष्टपदी]

[८]

घटयति भुजबन्धं निर्भरालिङ्गनार्थी
तदधरमधु पीत्वा प्रेमभावं व्यनक्ति ।
जनयति रदखण्डं पण्डिता कामशास्त्रे
वशयति पतिचेतश्चेतनीकृत्य कामम् ॥ १
रमयति स्म मनोभवपीडिता
व्रजपतिं वनिता मणिमण्डिता ।
विविधकामकलाकुशला रतिं
जितवती निजदेहजसौष्ठवैः ॥ २

गूर्जरीरागेण काहलिरागेण वा ॥ ८ ॥

रमयति राधा नन्दकुमारम् ।
नवनिकुञ्जभवने मृदुपवने नानाविहितविहारम् ॥ ध्रु०
आलिङ्गति चुम्बति करजक्षतमर्पयति प्रियदेहे ।
बोधयतीव मदनमदमद्भुतकेलिकलागुणगेहे ॥ १

संभ्रमचलितललितभृकुटीगतिरतिनिपुणा रतिरङ्गे ।
व्रजभूषणवक्षसि वरतरुणी राजति गुणगणसङ्गे ॥ २
श्रमशीकरशोभितमुखपङ्कजचपलालकमधुपाली ।
पिबति मधुरमधरं व्रजरमणी तदधरमपि वनमाली ॥ ३
विलसति नीलगिरेरुपरिस्था कनकलतैव सकम्पा ।
तन्वी निजलावण्यतिरस्कृतसजलजलदगतशम्पा ॥ ४
रतिसमयोचितविरचितमृदुतरवचनावलिरनुकूला ।
निधुवनरभसगलितकबरीभरकल्पितनीलदुकूला ॥ ५
लोचनयुगलममीलि विशालमलोपि विशेषकचित्रम् ।
परिरम्भणशिथिलितभुजवल्लीहृदयमकम्पि विचित्रम् ॥ ६
अतिमन्दीकृतजितकदलीरुचिरुचिरघनस्थललीला ।
मधुमथनप्रियसरसरसाकुलपुरुषायितरतशीला ॥ ७
इति नवरङ्गसङ्गसुखवर्णनमधिकविनोदरसालम् ।
सोमनाथहृदि जनयतु संप्रति शातमतीव विशालम् ॥ ८।८

[इत्यष्टम्यष्टपदी]

[९]

विचलदलकमालालोलताटङ्कशोभा
निजरवजितनृत्यन्मत्तपारापता सा ।
घनजघनकुचान्तः कृष्णमापीड्य रेमे
रणति जयमिवास्याः कान्तकाञ्चीकलापः ॥ १
गलन्मुक्तामालं शिथिलनयनं लुप्ततिलकं
श्रमादम्भोबिन्दुप्रसररमसंकीर्णचिकुरम् ।
अतिक्षामालापं [1]मधुरिमधुराधारिवदनं
रतान्ते तद्रूपं तदतिरमणीयं मृगदृशः ॥ २
विहरति वरवर्णिनी निकुञ्जे ललितलतातरुणप्रसूनपुञ्जे ।
नवलरसवशीकृतेन पत्या समुदितमारमनोरथेन रत्या ॥ ३

1 Ms °भ्रकुटी°.

रामगिरीरागेण ॥ ९ ॥

विहरति ललितलताकृतभवने ।
व्रजदयिता दयिताननचुम्बनचारुतरा मृदुपवने ॥ ध्रु० १
रुचिरकुसुमकोमलदलपल्लवपरिकल्पितशुभशयने ।
स्थितवति रतिरमणीयतरे रमणे जितपङ्कजनयने ॥ २
सुरतकलाकौतुककलिताकलिता कुरुते रतिरासम् ।
हरिरपि बन्धविशेषरसैरधिकं तनुते स विलासम् ॥ ३
क्वचिदुत्सङ्गनिवेशितया स तया विलसति रतिकारी ।
राशीकृतमरकतमणिमध्यसुवर्णलतारुचिहारी ॥ ४
कुटिलभ्रुकुटिकोदण्डविनिःसृतपञ्चशराशुगभीतम् ।
मृगमिव सा विवशीकुरुते रमण प्रकटितरतिगीतम् ॥ ५
तरलालककुलकलितमनोहरवदनविलज्जितचन्द्रा ।
अतिरसरभसपरा परिखेलति जनितविलोचनतन्द्रा ॥ ६
उपरि विलासवती भवती भवतीव कलाकुशला सा ।
जनयति कं न रसं पतिरेवं वदति परिस्फुटहासा ॥ ७
नवनवकुञ्जविलासभरेण वशीकृतनन्दकुमारम् ।
जनयतु वरतरुणीरतिरमितं सोमनाथसुखसारम् ॥ ८।९

[इति नवम्यष्टपदी]

[१०]

भ्रुवौ कोदण्डः किं दृगियमतिलोला किमिषवः
कुचद्वन्द्वं चैतत् किमिति करिकुम्भस्थलयुगम् ।
असौ निःश्वासः किं रसति रशना कामनृपतेः
चमूर्नेयं राधेत्यतिचकितचित्तोऽवतु हरिः ॥ ९

प्रत्यङ्गवर्णनमिषेण विलासवत्याः
संभाव्य कामनृपतेः पृतनां मुरारिः ।
इच्छन्नभीरुरपि भीरुरिव प्रसादं
संभोगयोगरुचिरं निजगाद राधाम् ॥ २

1 Ms. मधुरिपुमधुराधारि.

रामगिरीरागेण गीयते। मेवाडरागेण वा ॥ १० ॥

राधे वशयसि मामधिकम्।
त्वमसि विदग्धतरा वरसुरते जनयसि निरवधिकम् ॥ ध्रु० १
त्रिजगति रतिकौशलवति रसिका युवती का मधुरा।
त्वयि नवकुञ्जविहारिणि विलसति संप्रति कामधुरा ॥ २
धनुरिव भ्रुकुटियुगं तव भामिनि वक्रिमसौभगसारम्।
शितशरनिकर इव स्फुटशोभननयनमिदं चलतारम् ॥ ३
द्विरदकुम्भकमनीयतरं हृदि वहसि पयोधरभारम्।
स्थितमवमत्य नृपस्मरसमरे शृणिसमनखप्रहारम् ॥ ४
दुन्दुभिरिव रशना तनुते तव गुरुगम्भीरनिनादम् ॥
को विदधाति वरोरु भवत्या सह रणरङ्गविवादम् ॥ ५
उद्भटमल्लचमूरिव राजति भवती भावविमिश्रा।
तव संगमसुखहेतुरियं मम मुदमुद्वहति तमिस्रा[1] ॥ ६
कलय वलयरञ्जितकरकमले मदुपरि भावविनोदम्।
मामनुचरमिव मानिनि मानय नय चेतो मम मोदम् ॥ ७
व्रजपतिरचितरुचिरवचनावलिजनितमनोजविलासा।
सोमनाथसेवकसुखदा सा भवतु विशदरुचिहासा ॥ ८। १०

[इति दशम्यष्टपदी]

[११]

मन्मथविलासकारी सरसवचोभिर्विलासिनीवदनम्।
वर्णयति भूरिभावैर्व्रजरमणीरमणीयकामपूरः ॥ १

श्रीरागेण आसाउरीरागेण वा गीयते ॥ ११ ॥

मदयति मम चेतस्तव वदनम्।
शरदि विशदसरसिजमिव मानिनि निरुपममधुरिमसदनम् ॥ ध्रु० १
खञ्जनमदभञ्जनरतिरञ्जितलोचनरचितविलासम्।
अलघुललितलावण्यविमिश्रितकोटिसुधासमहासम् ॥ २
विमलदशनकिरणावलिदारितमन्मथतिमिरसमूहम्।
जनयति कस्य न मनसि विहारिणि शशधरविषयक[2] मूहम् ॥ ३

---

1 Ms तमिश्रा Ms 2 °विषयिक°.

सुभगविशालभालभुवि वर्तुलतिलककमुज्ज्वलशोभम् ।
शशिनि शशभ्रमदायिविशेषकलोकनवर्द्धितलोभम् ॥ ४
बिम्बाधरनिःसरदमृतद्रवविद्रावितरतिखेदम् ।
चुम्बनचारुनिषेधविधावधिकं भृकुटीभृतभेदम् ॥ ५
अगणितगुणगौरवगुम्फितमिदमद्भुतकेलिकलापम् ।
पारापतप्रतिवादकमादकमृदुतरमधुरालापम् ॥ ६
कुङ्कुमरसरञ्जितमङ्गलमयपत्रविचित्रकपोलम् ।
सुरतविनोदकृते कुरुते मम हृदयमतीवविलोलम् ॥ ७
सोमनाथविभुना रचिता रुचिरा वचनावलिरेषा ।
रसिकजनेषु मुदं तनुतामतिमञ्जुलभावविशेषा ॥ ८।११

[इत्येकादश्यष्टपदी]

[१२]

अधरमधुसुधारसास्पदेन द्विजकिरणावलिदीर्घचन्द्रिकेण ।
मृगमदतिलकाङ्किना विना मे तव मुखचन्द्रमसा किमन्यदिष्टम् ॥ १

इयमधिकमनोज्ञा कामिनी चन्द्रचूडा-
मणिरहमपि लीलाक्रीत एवाऽनयाऽस्मि ।
इति निजवशगत्वं द्योतयन्नाह नारी-
नयननलिनपीतः पीतवासा मुकुन्दः ॥ २

धन्याशीरागेण गीयते ॥ १२ ॥

राजते तरुणि तव तारुण्यलीला ।
विविधरसरङ्गरञ्जितसुरतकौतुके
कोटिमन्मथमथनमाधुर्यशीला ॥ ध्रु० १
कुसुमचयचित्रचुम्बितचिकुरचामरं
चपलयति चेत एतन्मदीयम् ।
श्रवणपुटपुरटताटङ्करुचिरं [1]चलं
हन्ति मामपि त्वदीयम्[2] ॥ २

1 Ms चले. 2 Ms तदीयम्

सुमुखि तव लोचनं कञ्जमदमोचनं
चुम्बने कं न भावयति भावम् ।
इयमधरमाधुरी रहसि पीता सती
नाशयति दुःसहं मदनदावम् ॥ ३
जितकण्ठकलकण्ठि नेतिनेति च वच-
स्तन्वि पोषयति पीयूषवर्षम् ।
स्निग्धकज्जलबिन्दुरिन्दुमुखि वर्धयति
चारुचिबुके कृतो मनसि हर्षम् ॥ ४
सुभगभुजवल्लिकागाढपरिरम्भणं
मामवति कामसंग्रामकाले ।
उच्चकुचरोचिरञ्चितमुरो मामकं
मारयति पुष्पधन्वा न बाले ॥ ५
नाभिगम्भीरसरसीतटे मेखला-
सारसी रटति सौरतविलासम् ।
दलितकलधौतकदलीजघनमण्डली
मामसौ सुदति विदधाति दासम् ॥ ६
मञ्जुमञ्जीरधीरध्वनितबन्धुरं
चटुलचरणद्वयं जितमरालम् ।
वसति मम मानसे मुखवदनखचन्द्रिका
खण्डते[1] तन्वि तिमिरं करालम् ॥ ७
इति कुञ्जकेलिकमनीयमुखनिःसृतं
वल्लवीदेहवर्णनविशेषम् ।
सोमनाथे सदा शुभदमिदमस्तु तद्-
वचनरचनं कथितरूपरेखम् ॥ ८।११

[इति द्वादश्यष्टपदी]

[१३]

ददस्व परिरम्भणं तरुणि पायय स्वाधरं
विनोदय कुचौ रुचा कनककोककान्ती इमौ ।

1 Ms °ति.

प्रिये क्वणय किङ्किणीं जघनदर्शनं देहि मे
हृदि [1]स्वपदमर्पय प्रिय इति प्रियामुक्तवान् ॥

राग आसाउरी ॥ १३ ॥

राधे विरचय मयि रतिरङ्गम् ।
सुतनु सुतनुपरिरम्भणकर्मणि चटुलकुटिलभ्रूभङ्गम् ॥ ध्रु० १
पायय पिब मानिनि मधुराधरमधुमादकमतिमिष्टम् ।
मधुरिमकृतपीयूषपराभवमगणितमणितविशिष्टम् ॥ २
मदुरसि सरसि विनोदय सुन्दरि कुङ्कुमरुचिकुचकोकौ ।
परिमोचय कञ्चुकपञ्जरतः कुरु कुतुकेन विशोकौ ॥ ३
रुचिकरचपलविलोचनचुम्बनचारुतराधरशोभम् ।
किं कुरुषे पुरु खेलनकारिणि मानविवर्द्धितलोभम् ॥ ४
मुखरय मुषितमृगीगणदृष्टे पटुमेखलाकलापम् ।
दूरीकुरु करभोरु कृशोदरि मनसि मदनपरितापम् ॥ ५
कामकनकसिंहासनमिव मे दर्शय जघनमुदारम् ।
सफलय मम नयने वरवर्णिनि निधुवनवैभवसारम् ॥ ६
यावकरसरञ्जितमिदमर्पय मम हृदि चरणसरोजम् ।
शमय विषमविलोचनलोचनपावकदग्धमनोजम् ॥ ७
इति नवकुञ्जरसप्रियभाषितमद्भुतवचनविमिश्रम् ।
सोमनाथहृदि हरतु जगन्मथमन्मथमोहतमिस्रम्[2] ॥ ८।१३

[इति त्रयोदश्यष्टपदी]

[१४]

यद्वाचो हिमशीतला हिमकराकारानुकारं मुखं
यत्पाणी कमलश्रियौ विहसितालोकः सुधामन्दिरम् ।
यच्चेष्टा व्रजपालबालवनितामिष्टा सदेष्टः सता-
माविर्भूय मुदं ददातु हृदि मे सः श्रीयशोदासुतः ॥ १
अतिकामितया तयानुरक्तः कुरुते तद्गुणगौरवस्तवं सः ।
कथयन्नुपमानमानताङ्ग्या व्रजनाथो निजयोग्यतां च शंसन् ॥ २

---

1 Ms स्वपपद°. 2 Ms °स्र

कनडु ॥ १४ ॥

दिशि दिशि सुभ्रु ते [1]सुषमा ।
गीयते सखि दीयते नरकिन्नरैरुपमा ॥ ध्रु० १

त्वं प्रिये चपलाहमस्मि घनो घनोरु वरः ।
त्वं लता ललिताहमस्मि तमालनीलतरः ॥ २

त्वं मनोजतरङ्गिणी जलधिस्तवाभिमतः ।
त्वं यदा नलिनी तदाहमलिर्मरन्दरतः ॥ ३

त्वं समा कलधौतकोमललेखयासि यदा ।
गण्यते निकषोपमा ममापि तन्वि तदा ॥ ४

त्वं यदा सरसीव भासि रते रसालतया ।
कल्पितोऽहमिहानुरागिणि तन्मरालतया ॥ ५

त्वं यदा मदविह्वला करिणीव कुञ्जरता ।
जायते मयि चारुहासिनि मत्तकुञ्जरता ॥ ६

त्वं यदा हरिणीव चञ्चललोचना सुरते ।
कृष्णसारसमानता मयि संम्मता नु रते ॥ ७

राधिकागुणगौरवस्तुतये हरेरुदितम् ।
सोमनाथजने सदा कुरुतादिदं मुदितम् ॥ ८।१४

[इति चतुर्दश्यष्टपदी]

[१५]

त्वं विद्युज्जलदोऽहमस्मि भवती वल्ली तमालोऽस्म्यहं
त्वं शृङ्गारतरङ्गिणी यदि तदा वारानिधिः सोऽस्म्यहम् ।
त्वं चेत् त्पङ्कजिनी तदाहमलिराट् त्वं स्वर्णरेखा यदा
सोऽहं स्यां निकषस्तदा समुचिता शोभा द्वयोरावयोः ॥ १

राधासखी वर्णयति स्वरूपं वृन्दावनाधीशमनोऽनुरूपम् ।
प्रियस्वसख्यं परितुष्टचित्ता परस्परालापविशिष्टचित्ता ॥ २

1 Ms सुखमा

रामगिरी-सारङ्गदेशाखैर्गीयते ॥ १५ ॥

कामवामरसे ।
राजति राधा नवलवशे ॥ ध्रु० १
कुञ्जतले नवपल्लवतल्पे ।
मुदितमधुव्रतकोकिलजल्पे ॥ २
रचितविशेषकचित्रविशेषा ।
कलितविलोचनकज्जलरेपा ॥ ३
चलकुण्डलमण्डितमुखचन्द्रा ।
नयनस्थितसुन्दररसतन्द्रा ॥ ४
विकचकुसुमगुम्फितकचभारा ।
उरसि मनोरममणिमयहारा ॥ ५
कुङ्कुमरसरञ्जिततनुवल्ली ।
भाति कुचोपरि मञ्जुलमल्ली ॥ ६
मेचकमणिकल्पितकरवलया ।
निपुणतरा सुरते नवकलया ॥ ७
सोमनाथसेवककृतगानम् ।
रसिकजने कुरुता सुखदानम् ॥ ८।१५

[इति पञ्चदश्यष्टपदी]

[१६]

पुन्नागनागनवचम्पकजातियूथी-
मालत्यशोकमधुमत्तमधुव्रताढ्ये ।
वृन्दावने नवनिकुञ्जतले तरुण्या
भेजे हरिर्मदनकेलिरसं वसन्ते ॥ १

वसन्तरागेण ॥ १६ ॥

रमते हरिरिह रुचिरनिकुञ्जे ।
कुसुमितकुञ्ज[1]कुटिरतरुमण्डलमण्डितमण्डपपुञ्जे ॥ ध्रु० १

1 Ms 'कुटीर'.

कुरबककरुणकदम्बकदलिकाशोकरसालसमेते ।
विदधति युवतिजनेषु मनोरममदनरसालसमेते ॥ २

विकचबकुलकलिकामञ्जुलमधुमत्तमधुव्रतमाले ।
कोकिलकुलकोलाहलकम्पितपल्लवतालतमाले ॥ ३

स्पृशति कुचौ मधुरं तदधरमधु पिबति निकुञ्जविहारी ।
सापि ललाटपटलपरिनर्तितभृकुटि[1]नर्टी नवनारी ॥ ४

व्रजपतिविहितविशददशनव्रणपीडनमक्षममाना ।
कुप्यति वदति जहीहि जहीहि करावपि कम्पयमाना ॥ ५

श्लथयति कटितटरुचिररशना[2]गुणगुम्फितनीवि[3]निबन्धम् ।
नहि नहि वचनममृतमिव रचयति जनयति निजभुजबन्धम् ॥ ६

हृतवति घनजघनावरणं रमणे[4] प्रतिनिर्मितहासा ।
नर्तनमिव कुरुते सुरतेषु कटीत्रिपटी सविलासा ॥ ७

सोमनाथसेवकमुखनिःसृतमुभयकिशोरचरित्रम् ।
कुटिलकामकलुषं जनमेतदिदं विदधातु पवित्रम् ॥ ८।१६

[इति षोडश्यष्टपदी]

[१७]

क्लिष्टाधरारुणिमशोणिमचारुचक्षुः
 सस्वेदबिन्दुवदनं शिथिलालकश्रि[5] ।
क्षामाक्षरं पुलकवेपथुपूर्णगात्रं
 रूपं तथापि रुचये सखि पङ्कजाक्ष्याः ॥ १

देशाखरागेण भैरवरागेण वा ॥ १७ ॥

अद्भुतशोभा रजनिविरामे ।
सखि संप्रति राधिकाशरीरे निजपतिपूरितकामे ॥ ध्रु० १
गलिताधरशोणिमशिथिलालकशोभितवदनसरोजे ।
मुकुलितलोचनचुम्बनलम्बितकज्जलमुदितमनोजे ॥ २

1 Ms °भृकुटी° 2 Ms °रसना°. 3 Ms °नीवी° 4 Ms रमणं 5 Ms °कश्री

मृगमदलिखितविचित्रचित्ररुचिकुचतटनखप्रहारे ।
भुजपरिरम्भविमर्दविखण्डितमुक्तामणिमयहारे ॥ ३

श्रमजलविपुलपुलकपृथुवेपथुविस्मृतविरलाभरणे ।
कटिविघटितमृदु[1]वररशनागुणपरिहृतजघनावरणे ॥ ४

अतिरुचिरुचिकरलम्भितनीवीदर्शनघर्षितरमणे ।
मन्थरचरणविहारविनिर्जितमदवारणवरगमणे ॥ ५

दुस्तरतरमन्मथसङ्गरजितवरवृन्दावननाथे ।
नवनिकुञ्जमधुकरगुञ्जारवनिगदितगुणगणगाथे ॥ ६

चलकुण्डलमर्दितगण्डस्थलचित्रितमकरीमुद्रे ।
विविधनिखिलपौरतरसपोतक[2]तोषितसुरतसमुद्रे ॥ ७

सोमनाथसेवकवर्णितमिति रतवल्लवीविनोदम् ।
शृणुत सकलकलिकालिमहारि भक्तमनःकृतमादम् ॥ ८।१७

[इति सप्तदशयष्टपदी]

[१८]

पुष्पाणि मे रचय केशव केशभारे
हारेण रोचय कुचौ तिलकेन भालम् ।
नेत्रेऽञ्जनं कुरु कपोलतलेऽपि चित्रं
कृष्णं जगाद मृगशावविलोचनेति ॥ १

रामगिरीरागेण ॥ १८ ॥

वदति प्रिया सुरतेन तेन वशीकृते रमणे ।
केलिकौतुककौशलैरतनुव्यथाशमने ॥ ध्रु० १

कुसुमानि मे कबरीभरे रचय प्रभो रुचिरम् ।
अलकं प्रसाधय माधव स्वकरेण चारु चिरम् ॥ २

1 Ms °वरसमा°. 2 Ms °पोततोषित°.

यादृशी तव गण्डमण्डलमण्डिता मकरी ।
क्रियते न किं मम तादृशी मदनप्रतापकरी ॥ ३

लोचने कुरु कज्जलं तिलकं ललाटतले ।
कुण्डले परिधापय प्रिय सुश्रवोयुगले ॥ ४

तार हारममुं कुरुष्व मदीयकण्ठतटे ।
नन्दनन्दन चन्दनं कुचयुग्मकामभटे ॥ ५

नीलरत्नमयं करे वलयं निधेहि हरे ।
वर्धय प्रिय बीटकैररुणप्रभामधरे ॥ ६

अंशुकं न करोषि किं कलकिङ्किणीसहिते ।
प्राणनाथ कटीतटे सुरतत्रपारहिते ॥ ७

नूपुरौ नवनादवादनकारिणौ चरणे ।
जीवितेश विधेहि वल्लभ यावकाभरणे ॥ ८

सुन्दरीवचनामृतश्रवणेन तुष्टमनाः ।
सोमनाथहृदि स्थिरीभवतादसौ सुमनाः ॥ ९।१८

[इत्यष्टादश्यष्टपदी]

[१९]

तस्याः स्पर्शसुखाशया कृततनोरङ्गेषु भूषाङ्गण-
न्यासं नन्दकुमार एव कुरुतेकामाङ्कुरोद्भेदकृत् ।
मुक्तागुम्फितमेखलागुणयुता बध्नाति नीवीं कटौ
दत्ते चित्रमुरोजयोर्विरचयन् पत्रं कपोलस्थले ॥ १

कर्णौ कुण्डलिनौ करोति नयने [1]सूक्ष्म क्षिपत्यञ्जनं
तद्भाले तिलकार्पणेन कथयत्यन्या न धन्याः स्त्रियः ।
तद्वेणी किल कामचामरमिति प्रार्चेत्यसौ पुष्पकै-
रित्थं कामकलाकलापकुशलो राधावशे वर्तते ॥ २

1 Ms °शक्ष्म°

धन्याशीरागेण ॥ १९ ॥

हृदि रङ्गरसम् ।
जनयति कामकलासरसम् ॥ ध्रु० १

कुसुमचयैरञ्चति कुचभारम् ।
मनुते मन्मथचामरसारम् ॥ २

मुखमलिके तिलकेन सलोभम् ।
कुरुते चन्द्रमसा समशोभम् ॥ ३

क्रियते चक्षुषि कज्जलरेषा ।
तेन तिरस्कृतखञ्जनवेषा ॥ ४

कर्णपुटस्थितकुण्डललीला ।
अनुसृतबन्दीकृतरविलीला ॥ ५

लिखति कपोले मृगमदचित्रम् ।
निजरसमिव निःक्षिपति विचित्रम् ॥ ६

सोमनाथसेवकसुखकारी ।
भवतु सदा गिरिराजविहारी ॥ ७ । १९

[इत्येकोनविंशतितमाष्टपदी]

[२०]

वशीकृतः संप्रति राधयासौ करोति तद् यद् वदति प्रिया सा ।
तदङ्गसङ्गामृतकाम्ययैव विभूषणन्यासमयं व्यधत्त ॥ २

कथयति सखि राधा प्राणनाथं प्रतीदं
मम शिरसि शिखण्डं कुण्डले कर्णदेशे ।

रचय रुचिरगुञ्जापट्टकूलं कटौ मे
त्वमिव भवितुमीहे वंशिकां देहि पाणौ ॥ २

गामगिरीरागेण मण्ठतालेन ॥ २० ॥

राधा वदति रसाभिनिवेशा ।
त्रिभुवनयुवतीवरयुवतीसंविरचितमोहनवेशा ॥ ध्रु० १

मुकुटीकुरु मम मदनमनोहरशिरसि शिखण्डिशिखण्डम् ।
मकराकृतिकुण्डलधरणेन महासभमण्डपगण्डम् ॥ २

गुञ्जामणिमाला मम कण्ठे सुन्दरवर परिधेया ।
सदयहृदय हृदये मम मानद मृगमदरुचिरपि देया ॥ ३

कनकरुचिरवसनेन शुभाशय शोभय कटितटदेशम् ।
मुरलीधर मुरलीमर्पय मम गापय मदननिदेशम् ॥ ४

त्वमिव भवामि भृतामितगौरवगिरिवर दधती रूपम् ।
हरिरपि गदति सुदति रतमिच्छसि कामिनि मयानुरूपम् ॥ ५

मामपि कुरु मानिनि निजभूषणभूषितमम्बुजनयने ।
शशिमुखि पश्चशरं परिभावय पल्लवकोमलशयने ॥ ६

इति कथयति सति हसति शनैरिह विकसितमुखतामरसा ।
पतिविजयाय विजृम्भितरतिरणपौरुषरसरुचिसरसा ॥ ७

इति रसकेलिकथासु परस्परमुभय[1]किशोरकजल्पम् ।
सोमनाथकथितं कथयन्तु मुदा परिहाय विकल्पम् ॥ ८।२०

[इति विंशतितमाष्टपदी]

*
* *

क्षोभं क्षामकटिर्जगाम जघने जाते च किञ्चिज्जवे
प्रस्विन्ना तनुवल्लरी शिथिलितो दोर्वल्लिबन्धोऽभवत् ।
पर्यस्तालकमण्डली मुकुलिते नेत्रे उरः कम्पितं
पुंभावेन जुगोप गोपतरुणी स्त्रीत्वेऽपि धैर्यच्युतिम् ॥ १

*
* *

1 Ms °किशोक°.

सत्कामकेलिकृतकौतुकवेषधारी
हारी हरिन्मणिमनोहरदेहकान्तिः ।
श्रीराधिकावदनपङ्कजपानमत्तो
मत्तोषकः सपदि सुन्दरमूर्तिरस्तु ॥ २

नर्तितकुटिल[1]भ्रुकुटीप्रकटीकृतकोकशास्त्रवैदग्ध्यः ।
कलयतु हृदि प्रवेशं कालिन्दीकेलि[2]कौतुकः कृष्णः ॥ ३

न स्पर्द्धा जयदेवपण्डितकृतौ नो रञ्जनीया बुधा
राजभ्यो धनलाभलोभकलया न व्याकुला मन्मतिः ।
भक्ताः किं नु हरेर्गुणानुकथने रक्ता [3]भवन्त्येव नो
तन्मे स्वस्य मनोविनोदनकृते श्रीकृष्णगीतिः [4]कृता ॥ ४

इति श्रीसकलकविचक्रचूडामणिना श्रीसोमनाथमिश्रेण विरचिता अष्टपदी [5]संपूर्णा ॥

*

1 Ms °भृकुटी.° 2 Ms °केली° 3 Ms °भवन्त्येव तेनो 4 Ms कृता 5 Ms °र्णा..

[पुष्पिकानन्तरमिदमधिकं समुपलभ्यते]

गुञ्जापुञ्जावतंस प्रकटितनटवेषसुन्दर कृष्ण ।
मुरलीवन्दितवदनो बल्लववनितावृतो जयतु ॥

करकृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्त ॥
समाप्तोऽयं ग्रन्थ ॥ संवत् १६३७ वर्षे कार्तिकवदि १ रवौ राजनगरस्थेन
ज्योतिश्री आपाजीतनयेन लिखितं ॥ समाप्तोऽयं गीतगोविन्द ॥ श्री ॥

प्रतीकानुक्रमणिका

[The first figure indicates पद and the second अष्टपदी.]

राजस्थान पुरातन ग्रन्थमाला

प्रकाशित ग्रन्थ

१ प्रमाणमञ्जरी – तार्किकचूडामणि सर्वदेव। २ यन्त्रराजरचना – महाराजाधिराज जयसिंहदेव कारिता। ३ कान्हडदे प्रबन्ध – महाकवि पद्मनाभ। ४ क्यामखांरासा – नवाब अलफखां (कविवर जान)। ५ लावारासा – चारण कविया गोपालदान। ६ महर्षिकुलवैभवम् – विद्यावाचस्पति स्व. श्री मधुसूदनजी ओझा। ७ हस्तिदीपिका – मौनि कृष्णभट्ट। ८ राजविनोद काव्य – कवि उदयराज। ९ तर्कसंग्रहफक्किका – क्षमाकल्याणगणी। १० वृत्तसंग्रह – अज्ञातकर्तृक। ११ शृंगारहारावलि – हर्षकवि। १२ कृष्णगीति – कवि सोमनाथ।

प्रेस में

१ त्रिपुराभारतीलघुस्तव – सिद्धसारस्वत लघुपण्डित। २ बालशिक्षा व्याकरण – ठक्कुर संग्रामसिंह। ३ करुणामृतप्रपा – महाकवि ठक्कुर सोमेश्वरदेव। ४ पदार्थरत्नमञ्जूषा – पं. कृष्णमिश्र। ५ शकुनप्रदीप – पं. लावण्यशर्मा। ६ उक्तिरत्नाकर – पं. साधुसुन्दर गणी। ७ प्राकृतानन्द – पं. रघुनाथ कवि। ८ ईश्वरविलासकाव्य – पं. कृष्णभट्ट। ९ चक्रपाणिविजयकाव्य – पं. लक्ष्मीधर भट्ट। १० काव्यप्रकाश – भट्ट सोमेश्वर। ११ कारकसंबन्धोद्योत – पं. रभसनन्दी। १२ नृत्यरत्न कोश – महाराजाधिराज कुंभकर्णदेव। १३ नन्दोपाख्यान – अज्ञातकर्तृक। १४ चान्द्रव्याकरण – चन्द्रगोमी। १५ शब्दरत्नप्रदीप – अज्ञातकर्तृक। १६ रत्नकोश – अज्ञातकर्तृक। १७ कविकौस्तुभ – पं. रघुनाथ मनोहर। १८ एकाक्षरकोशसंग्रह – विविधकविकर्तृक। १९ शतकत्रयम् – भर्तृहरि, धनसारकृत व्याख्यायुक्त। २० वसन्तविलास – अज्ञातकर्तृक। २१ दुर्गापुष्पाञ्जलि – म. म. पं. दुर्गाप्रसादजी द्विवेदी। २२ दशकण्ठवधम् – म. म. पं. दुर्गाप्रसादजी द्विवेदी। २३ गोरा बादल पदमिणी चऊपई – कवि हेमरतन। २४ बांकीदासरी ख्यात – महाकवि बांकीदास। २५ मुंहता नैणसीरी ख्यात – मुंहता नैणसी इत्यादि।

प्राप्तिस्थान – सञ्चालक, राजस्थान पुरातत्त्वान्वेषण मन्दिर, जयपुर।